

รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 กับการมองปัญหาความเดือดร้อนของเกษตรกร

ในช่วงระยะเวลาที่ธรรมชาติแปรปรวนฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลติดต่อกันมาหลายปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2453 ถึง พ.ศ. 2456 ทำให้การประกอบอาชีพของเกษตรกรไม่ค่อยได้ผล โดยเฉพาะอาชีพการทำนาซึ่งถือว่าเป็นอาชีพหลักและเป็นอาชีพพื้นฐานของเกษตรกรไทยได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนัก ปีใดที่เกษตรกรผลิตข้าวได้น้อยจนขายไม่พอบริโภค ปัญหาความเดือดร้อนจะเกิดขึ้นคิดตามมา เช่นปัญหาความอดอยาก ปัญหาความยากจน ปัญหาเรื่องอุปโภคบริโภคมีราคาแพงและปัญหาโจรผู้ร้ายมีชุกชุม เป็นต้น

สภาพแวดล้อมที่เป็นปัญหาของเกษตรกร มีผลโดยตรงต่อฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศ เพราะเกษตรกรผลิตข้าวได้น้อยไม่มีข้าวส่งออกนอกประเทศ จึงทำให้รัฐบาลขาดเงินรายได้จากการขายข้าว นอกจากนี้ยังเกิดการขาดแคลนข้าวที่บริโภคภายในประเทศอีกด้วย ทำให้เกิดปัญหาความเดือดร้อนแก่ราษฎรทั่วไป ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรนี้ เกษตรกรไม่สามารถจะช่วยเหลือตัวเองได้ นอกจากจะขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลให้ช่วยแก้ปัญหา¹ พ.ศ. 2454 เป็นปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ขึ้นครองราชสมบัติพอดีเกิดฝนแล้งจัดและในปี พ.ศ. 2455 ได้เกิดฝนแล้งติดต่อกันอีก การทำนาทั้งนาข้าวและนาหวานไม่ได้ผล เกษตรกรผลิตข้าวได้น้อย ความอดอยากจึงเกิดขึ้นทั่วไป โดยเฉพาะราษฎรที่อาศัยอยู่เขตรอบนอกเมืองและตามมณฑลต่าง ๆ ของบริบทพวกหัวเมืองหัวมันแทนการบริโภคข้าว ราษฎรที่อยู่เขตชานเมืองและในตัวเมืองได้รับความเดือดร้อนเช่นเดียวกัน

หลังจากเกิดปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว รัฐบาลได้เริ่มมองปัญหาของเกษตรกร ซึ่งกำลังมีความเดือดร้อนอยู่ในขณะนั้นดังต่อไปนี้คือ

1. รัฐบาลได้รับรู้ปัญหาของเกษตรกร
2. รัฐบาลได้พิจารณาปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการเกษตรกรรม

¹ราษฎรใคร่ขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลเรื่องขอลดเงินค่าภาษีนาที่ทุ่งรังสิต เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2453.

1. รัฐบาลได้รับปัญหาของเกษตรกร

การที่รัฐบาลได้รับปัญหาต่าง ๆ ของเกษตรกรในขณะนั้น เกิดจากสาเหตุ แรงผลักดันหลายประการ เช่นที่กรุงเทพฯ หนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ฉบับประจำเดือนสิงหาคม และเดือนกันยายน พ.ศ. 2454 ได้เสนอข่าวเกี่ยวกับความอศอยากรของราษฎร การอพยพหนีความยากจนเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ และยังเสนอข่าวเกี่ยวกับเครื่องอุปโภคบริโภค มีราคาแพง ตลอดจนลงข่าวเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมด้วย¹ รัฐบาลในขณะนั้นรับฟังการเสนอข่าวประจำวันจากหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับเรื่องความเดือดร้อนของราษฎร การวิพากษ์วิจารณ์ของกลุ่มความคิดเห็นในกรุงเทพฯ ที่มีต่อรัฐบาล ทำให้รัฐบาลได้ตอบโต้ความเห็นของรัฐบาลที่มีต่อเหตุการณ์ในขณะนั้นไปบ้าง² ปัญหาความเดือดร้อนของราษฎร เขตนอกคามหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ รัฐบาลได้ส่งข้าราชการออกไปตรวจราชการตามท้องที่เพื่อหาข้อเท็จจริงเรื่องปัญหาการทำนาไม่ไคผลเนื่องมาจากเกิดฝนแล้ง และปัญหาราษฎรได้รับความอศอยากร เช่นการออกตรวจราชการของพระยาวงษานุประพัทธ์³ เมื่อ พ.ศ. 2454 ได้ไปตรวจการเพาะปลูกของมณฑลกรุงเทพฯ มณฑลกรุงเทพฯ มณฑลนครไชยศรี มณฑลปราจีนบุรีและมณฑลนครสวรรค์เป็นต้น

การไปตรวจราชการของเสนาบดีกระทรวงเกษตร นอกจากจะพบเห็นความทุกข์ยากของราษฎรด้วยตัวเองแล้ว ยังได้สอบถามราษฎรและหัวหน้าหมู่บ้าน เช่นกำนัน และผู้ใหญ่บ้านอย่างใกล้ชิด จากการสอบถามราษฎรเกี่ยวกับการประกอบอาชีพและการเพาะปลูก ทำให้ได้ข้อเท็จจริงใกล้เคียงกว่าทางเจ้าหน้าที่ซึ่งรายงานแต่สิ่งที่คิดแต่ไม่ตรงกับความเป็นจริงตามที่ราษฎรกำลังมีความทุกข์ยากลำบาก ดังที่ปรากฏหลักฐานการไปสอบถามเจ้าหน้าที่อำเภอเกี่ยวกับปัญหา

¹สุนทร อัสสะไว, เล่มเดียวกัน, หน้า 84.

²เอกสาร เล่มเดียวกัน.

³ขณะนั้นมีตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตร ได้เดินทางออกตรวจราชการตามมณฑลต่าง ๆ ตั้งแต่วันอาทิตย์ที่ 27 สิงหาคม ร.ศ.130 กลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 16 กันยายน ร.ศ.130 รวมเวลาเดินทาง 21 วัน.

ของราษฎร เรื่องน้ำในการทำนาและเรื่องสะพานอาหารที่ปากคลองหัวไม้ มณฑลกรุงเทพฯ ซึ่งเจ้าหน้าที่อำเภอไทรโยครายงานว่า "น้ำเขาทุ่งตนาขวางอกงามดีและการทำงานไคยล" ¹ เมื่อไปสอบถามพวกราษฎรทางราษฎรไคพากันบอกว่า "ปีนี้เป็นแล้งกินแห้งไคนาไม่เขา ชาวกลาที่ลงกลาเสียหาย ตามปากน้ำไหลเขาทุ่งไม่ต่ำกว่า 1 คอก คนชาวกลาสูงประมาณศอกกว่า ปีนี้น้ำน้อยกว่าปีที่แล้ว" ² การไปตรวจราชการของพระยาวงษาอุปราชยังได้เห็นขอเท็จจริงถึงสภาพการทำนาที่ปากคลองหัวไม้คือ คนชาวนาแห้งเหี่ยวขาดน้ำเป็นส่วนมาก คนชาวลูกไม่กินหนังสือ เนื่องจากระดับน้ำปีนต่ำมากเมื่อเทียบกับคราบระดับน้ำเก่าที่สูงเป็นปกติในท้องทุ่ง ³ ที่เขตทุ่งบ้านปากไคตลาดนและที่บ้านลาดชะโด ตรวจพบว่า ลักษณะพื้นที่เพาะปลูกเขตนี้น้ำที่ราบต่ำ ล้อมรอบด้วยขอบสูงตอนกลางเป็นที่ลุ่มคล้ายกะทะ เมื่อดึงน้ำไหลจากแม่น้ำเจ้าพระยาไหลเขาพนที่ลุ่มทางคลองศาลาแดง ทำให้มีน้ำขังอยู่ในทุ่งบางและที่แขวงเมืองอ่างทองพอน้ำขังอยู่ในที่ลุ่มบางแห่งเช่นเดียวกัน

การไปตรวจดูความเสียหายเขตพื้นที่เพาะปลูกของราษฎรบ้านนาบักแกวป่าสักและเขตเพาะปลูกแควสะแกกรังพบว่า การทำนาในเขตเพาะปลูกที่มีแควทั้งสองไหลผ่านจะเป็นนาที่อาศัยน้ำฝนอย่างแท้จริง เกษตรกรเริ่มลงมือไคพื้นที่เพาะปลูกเป็นส่วนใหญ่ แต่ไม่มีน้ำฝนสำหรับทำนา คนกลาชาวปลูกในแปลงเพาะ กลาตายเสียเป็นจำนวนมาก ทำให้เขตบ้านนาบักแกวป่าสักและแควสะแกกรังทำนาไม่ไคเลย ที่แขวงเมืองนครนายกการทำนาของราษฎรเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำนครนายกและเขตทุ่งปราจิณบุรีไคผลดีกว่ามณฑลอื่น ๆ ⁴ โดยเฉพาะพื้นที่เพาะปลูกที่อยู่ไกลคลองรับน้ำนครนายกนาไม่คอยเสียหาย เนื่องจากมีประตูน้ำของรัฐบาลและบริษัทชุกคลองแลดูนาสยามปีคซึ่งนำไคพหุลอยเลี้ยงคนชาวิทเจริญองงาม ที่มณฑลพายัพไคตรวจพบว่าเขตแม่ฮ่องสอนและเชียงรายทำนาไคผลบาง ⁵

¹รายงานการ เพาะปลูกประเทศไทย, เอกสาร เล่มเดียวกัน.

²เอกสาร เรื่องเดียวกัน.

³เอกสาร เรื่องเดียวกัน.

⁴เอกสาร เรื่องเดียวกัน.

⁵เอกสาร เรื่องเดียวกัน.

ผลจากการสอบถามข้อเท็จจริงจากราษฎรของ เสนาบดีกระทรวง เกษตรนั้นว่า เป็นผลดีต่อทางราชการ เป็นอย่างมาก เพราะทำให้ทางราชการได้ทราบความจริงในความเป็นอยู่ และผลการเพาะปลูกของ เกษตรกรในเขตหัวเมืองชั้นนอกต่าง ๆ และเกิดการเปรียบเทียบข้อเท็จจริงระหว่างการรายงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการไปสอบถามถึงตัวราษฎร ซึ่งในขณะที่ยังพระยาวังษาอุปราชออกไปตรวจราชการ เป็นเวลาที่เจ้าหน้าที่อำเภอ ผู้ว่าราชการ เมืองและเทศาภิบาลมณฑลไปตรวจราชการ เสียเป็นส่วนมาก¹ จึงมีโอกาสอบถามราษฎรได้อย่างใกล้ชิดและได้เห็นสภาพความเสียหายในการทำนาที่ เกิดจากสภาวะฝนแล้งด้วยตัวเอง

การไปตรวจราชการที่ต่างต่าง ๆ ในมณฑลกรุงเทพฯ ของพระยาประชาติพิริบาล เพื่อตรวจดูการทำนาของ เกษตรกร ก่อนจะถึงหน้าฤดูฝน ได้สังเกตเห็นเกษตรกรไถนาเตรียมดินเพาะปลูกไว้แล้วเป็นส่วนมาก พื้นที่ที่ถูกไฟพลิกฟื้นกลับหน้าดินได้รับแสงแดดแห้งสนิท² การที่พื้นที่ถูกแสงแดดเผา เต็มที่ย่อมจะทำให้การเพาะปลูกได้ผลดีถ้ามีฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล³ เพราะคนชาวดินได้รับน้ำหล่อเลี้ยงและไม่มีวัชพืช แมลงหรือโรคคอบรรบอน เกษตรกรที่ทำนาแถบสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามีบางรายที่ขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูก⁴ เพื่อให้ทำนาที่จะถึงในฤดูฝนนี้ การขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูกมีสาเหตุมาจากทำนาได้ชาวนอยเมื่อปีที่แล้ว พันธุ์ข้าวปลูกที่เกษตรกรมีอยู่อย่างจำกัด หากนำไปหว่านหรือนำไปเพาะ เป็นต้นกล้าใช้ปักดำแต่เกิดฝนไม่ตกลงมา ชาวดินหรือคนชาวดินขาดน้ำหล่อเลี้ยงให้เจริญเติบโตอาจจะแคะแกลนไม่แตกกอ หรือแตกกอไม่สมบูรณ์ตามปกติยอมทำให้เกษตรกรทำนาไม่ไต่ผล ดังที่พระยาประชาติพิริบาลได้รายงานการไปตรวจราชการผลการทำนาที่มณฑลกรุงเทพฯ ไว้ว่า

1 เอกสาร เรืองเคียงกัน.

2 ดินที่ได้รับแสงแดดจัดและแห้งสนิทจะทำให้วัชพืชที่เป็นศัตรูของต้นข้าวแห้งตายและเมล็ดวัชพืชแห้งผกหูก เจริญเติบโตก่อนที่จะได้รับความชุ่มชื้นเมื่อฝนตกลงมา นอกจากดินแห้งช่วยหยุดการเติบโตของวัชพืชยังทำให้โซของแมลงและโรคพืชไม่สามารถเจริญเติบโตได้

3 หจท., เอกสาร ร.๘ กษ. 8/1, หนังสือพระยาประชาติพิริบาลกราบบังคมทูล ร.6 วันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2454.

4 เอกสาร เล่มเคียงกัน.

... ขาวนาที่ข้าคัพพันขาวปลูกที่จะทำนาในปี เพราะการเพาะปลูกขาวไม่ไคผล
ติดต่อกันมา 3 - 4 ปี ปีนี้ราคาข้าวคักโคขาวน้อย การที่โคขาวน้อยเพราะหวานขาว
ลงในนาแล้ว ฝนแล้ง หนูกัดทำลายเมล็ดข้าว หรือตกกล้าแล้วฝนก็แล้งค่านาไม่ไค
ขาวกล้าเกินกำหนด เมื่อนำไปปักดำขาวไม่แตกกอหรือแตกกอน้อย¹

การทำนาในทุ่งหลวงรังสิต ซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งของที่ราบภาคกลาง
ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ เกษตรกร เขตนี้เคยผลิตข้าวไคมาก เมื่อเริ่มชุกคลองรังสิต
ประยูรศักดิ์ใหม่ ๆ และมีน้ำท่าไหลเข้ามาตามคลองรับน้ำรังสิตผ่านเขาสู้พื้นที่เพาะปลูก ทำให้
การทำนาในเขตนี้ไคผลคืออยู่ระยะหนึ่ง เมื่อเกิดสภาพน้ำฝนน้ำท่าไม่พอคักในการทำนา เกษตรกร
จึงเคื้อครอนไคมีน้ำทำนาเช่นเดียวกับที่แห่งอื่นคัก เพราะน้ำท่ามีระดับต่ำไหลเขาคคลอง
ไม่สะดวกเหมือนแตกกอ ส่วนใหญ่เกิดจากคลองต้นเงินเนื่องจากชุกมาหลายปีและไคไคมีการ
ปรับปรุงชุกคลองให้ลึกเหมือนเดิม พระยานนทบุรีศรีเกษราราม² ไคไปตรวจดูการทำนา
และระดับน้ำในคลองต่าง ๆ ของทุ่งรังสิต ไคพบว่า คลองต้นเงินเป็นส่วนมาก โดยเฉพาะ
คลอง 6 วาสายบนและคลอง 6 วาสายล่างและคลองชอยต่าง ๆ ต้นเงิน³ ทำให้การทำนา
ไม่ไคผลและใช้ในการคมนาคมไม่สะดวก บริษัทชุกคลองแลคูนาสยามซึ่งมีสัญญาบัตรรัฐบาลว่า
จะชอมคลองให้ถายยังอยู่ในความคักของบริษัค แต่บริษัคก็ละเลย สนใจแต่ผลประโยชน์การเก็บ
เงินค่าเรือผ่านประตูน้ำอยางเคียว คักที่พระยานนทบุรีศรีเกษรารามไคแจ้งหนังสือถึง
พระยายมราช เสนาบดีกระทรวงมหาคไทยไว้ว่า

¹ เอกสาร เลมเคียวกัน.

² เป็นผู้รักษาคการ เมืองธัญบุรี.

³ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, หนังสือพระยานนทบุรีศรีเกษรารามมีถึง
พระยายมราช เสนาบดีกระทรวงมหาคไทย วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453.

⁴ คลองรังสิตเริ่มทำคการชุกเมื่อ พ.ศ. 2433 คลองเริ่มต้นเงินนับคักตั้งแต่ พ.ศ. 2449
เป็นต้นมา

. . . กลอง 6 วาสายบน กลอง 6 วาสายกลางและตามกลองชอยต่าง ๆ ต้นเขิน เป็นอันมากเพราะบริษัทยังไม่ได้ชุกชอม บริษัทชุกชอมกลองต้นเขินระหว่างกลอง 8 ไปจนถึงกลอง 12 แล้วก็หยุด ราษฎรพากันร้องว่ากลองต้นเขิน การทำนาจึงไม่ไคผล เหมือนเมื่อ 5 - 6 ปีที่แล้ว การไ้เรือลำเลียงข้าวซึ่งกำลังมีราคาแพงก็ไม่สะดวก บริษัทได้รับผลประโยชน์จากการ เก็บเงินเรือราษฎรที่ผ่านประตูน้ำเป็นอันมาก อัตราค่าผ่านประตูน้ำจุฬาลงกรณ์แห่งเดียวมีรายได้สูงสุดประมาณวันละ 200 บาท รายได้ปานกลางประมาณวันละ 80 บาท และรายได้อย่างต่ำประมาณวันละ 40 บาท รายได้จาก การ เก็บเงินราษฎร เมื่อ 5 - 6 ปีที่แล้วเก็บเงินได้มากกว่า¹

การออกตรวจราชการของเจ้าหน้าที่รัฐบาล นอกจากจะทำให้ทางราชการได้ทราบถึงสภาพข้อเท็จจริงส่วนหนึ่ง เกี่ยวกับการประกอบอาชีพและความเป็นอยู่ของราษฎรในยามที่เกิดการทำนาไม่ไคผลแล้ว รัฐบาลยังได้รับรายงานเรื่องปัญหาความเดือดร้อนของเกษตรกร จากบริษัทชุกชอง ซึ่งบริษัทได้มีหนังสือมาโต้แย้งรัฐบาลเรื่องกลอง 6 วาสายบน กลอง 6 วาสายกลางและกลองชอยต่าง ๆ ต้นเขินทำให้เขตพื้นที่ทุ่งหลวงรังสิตทำนาไม่ไคผลนั้นไม่เป็นความจริง บริษัทอ้างว่าการทำนาในเขตนี้นั้นไม่คงอาศัยน้ำในลำคลอง เพียงแต่ต้องการให้น้ำอยู่ในพื้นที่นาสำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าวไ้หนานพอสมควร คนชาวก็นสามารถเจริญไ้ผลดี² เมื่อก่อนที่บริษัทยังไม่ไ้ดำเนินการชุกชองอย่างจริงจัง ทำแต่บักกรูยแนวคลอง เพื่อกำหนดเขตทิศทางชุกชองผ่านพื้นที่นา ไ้มีราษฎรพากันไปปักหน้าทำนาตั้งแต่กลองยังไม่ไ้มีการชุกชอง 2 - 3 ปี การทำนาก็ไ้ผล³ บริษัทยังอ้างว่าทางรถไฟที่สร้างไป เมืองฉะเชิงเทราปักถนน้ำและประตูน้ำที่คลองนคร เนื่องเขตกั้นน้ำไว้สำหรับใช้ในการ เคนเรือจนดินในพื้นที่นาไม่มีเวลาแห่ง

¹ เอกสาร เล่มเดียวกัน.

² ทจช., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, หนังสือของบริษัทชุกชองแลคูนาสยาม, ทุ่งเกล้าฯ ร.6 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2453.

³ เอกสาร เล่มเดียวกัน.

พวกญาติต่าง ๆ ที่เกษตรกรต้องเผ่าให้หมดสำหรับเตรียมดินไถหว่านแต่ฤดูกาลเผ่าไม่ไหม
เกิดน้ำเปรี้ยวทำนาไม่ไค้แมลงและสัตว์ซึ่ง เป็นศัตรูของต้นข้าว¹

หนังสือของบริษัทที่มีถึงรัฐบาล. ยังให้ความเห็นเกี่ยวกับการทำนาในทุ่งหลวงรังสิต
เกิดการเสื่อมลง เพราะรัฐบาลประกาศเก็บภาษีค่านาแพงขึ้น และเกณฑ์ราษฎรไปเป็นทหาร
ทำให้มีกำลังคนในการทำนาลดลง พวกลาวที่เคยมารับจ้างทำนาในทุ่งรังสิตสามารถทำนา
ในท้องถิ่นของตนไค้ผลดีกว่าแต่ก่อนและทำนาไค้มากขึ้น จึงไม่ค่อยลงมาจ้างทำนาในทุ่ง
รังสิต เกษตรกรชาวลูกจ้างมาช่วยทำงานจึงทำนาไม่สะดวก การทำนาเขตทุ่งรังสิตเริ่ม
เสื่อมลงมีคนทำนากันน้อยมาก ดังตอนหนึ่งในหนังสือของบริษัทกล่าวถึงการทำนา เขตทุ่งรังสิต
ไค้ผลดีกว่า

. . . การทำนาในทุ่งหลวง เมื่อลงมือซุกคลองมีราษฎรทำนา 2 - 3 ร้อยคน ไค้อาศัย
ลาวหัวเมืองมารับจ้างทำนา คินฟ้าอากาศดีจึงทำนาไค้ขาว คานาถูกขายไค้ราคาแพง
เงินสยามราคาต่ำ เงินปอนคราคาสูง ราษฎรทำนาไค้รับประโยชน์ จึงท้ให้คนมาทำนา
ที่ทุ่งหลวงมาก ประกอบกับพวกลาวทำนาไม่พอเลี้ยงชีพ จึงพากันมารับจ้างทำนาที่
ทุ่งหลวงปีละหลายพันคน²

¹ เอกสาร เดิมเดียวกัน.

² เอกสาร เดิมเดียวกัน.

การที่เซตทุ่งรังสิต เกิดการทำนาเสื่อมลงบริษัททุกคลองแควคูนาสยามโคกลาวไวว่า

. . . เมื่อรัฐบาลประกาศเก็บอากรค่านาแพงขึ้นและเกณฑ์คนไปเป็นทหารก็มีทางรถไฟหลายสาย พวกลาวทำนาในท้องถิ่นของตนดีกว่าแต่ก่อน และทำนาได้มากขึ้น เพราะราคาข้าวดี. . . ส่วนทุ่งหลวงคืนฟากอากาศนิคมกิติ นำมากเกินความต้องการคนชาวมจมเสียหาย ราคาข้าวตกต่ำเนื่องจากการแลกเปลี่ยนเงินสยามกับเงินปอนด์ เงินสยามราคาสูง เงินปอนด์ราคาต่ำ ชาวนามีรายได้ไม่พอกับรายจ่ายให้คางจางลาว พวกลาวจึงรังเกียจไม่อยากจะลงมารับจ้างน้อยลงทุกปี พวกเขานำทำซึ่งต้องใช้ลูกจ้าง ถ้าไม่มีลูกจ้างก็ทำนาไม่ได้ การทำนาในทุ่งหลวงน้อยลงตามลำดับกลายเป็นที่เปลี่ยวไม่มีใครกล้าไปทำนา¹

ปัญหาความเดือดร้อนของเกษตรกรที่เกษตรกรใคร่ร้องทุกข์ต่อรัฐบาล นับว่าเป็นปัญหาโดยตรงที่เกษตรกรต้องการจะให้รัฐบาลรับรู้หรือช่วยหาหนทางแก้ไขในสิ่งที่ตนกำลังประสบปัญหาอยู่เช่น การร้องทุกข์เรื่องคลองตันเช่นทำให้การทำนาไม่ไคผล การใช้เรือขนส่งข้าวและใช้ในการคมนาคมไม่สะดวก² การร้องทุกข์เรื่องขอลดเงินภาษีค่านาเพราะไม่มีเงินเสียค่านาและขอให้เปลี่ยนอัตราค่านาใหม่เป็นต้น³ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่ว่าจะเกิดจากราษฎรใดพากันร้องเรียนต่อรัฐบาลโดยตรง จากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลได้ออกไปตรวจราชการเองหรือการได้รับเรื่องความเดือดร้อนของราษฎรจากที่อื่น ๆ เช่นจากหนังสือของบริษัททุกคลองร้องเรียนมาถึงรัฐบาล ตลอดจนเรื่องเหตุการณ์ความเดือดร้อนของราษฎรที่เกิดขึ้นจากการทำนาไม่ไคผล ซึ่งถูกหนังสือพิมพ์หลายฉบับนำไปเสนอข่าวในสมัยนั้น ล้วนแต่เป็นปัญหาที่รัฐบาลพอจะทราบความเดือดร้อนของราษฎรซึ่งเกิดขึ้นตามสภาพแวดล้อมในขณะนั้น

¹ เอกสาร เคมเดียวกัน.

² หนังสือของพระยานนทบุรีถึงพระยายมราช, เรื่องเดียวกัน.

³ รายงานการประชุมเสนาบดีเรื่องขอลดเงินค่านา, เอกสาร เคมเดียวกัน.

2. รัฐบาลได้พิจารณาปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการเกษตรกรรม

รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบต่อการบริหารประเทศสืบต่อมาจากรัฐบาลก่อนได้พบกับปัญหาเศรษฐกิจภายในประเทศตกต่ำ ทำให้ราษฎรทั่วไปได้รับความเดือดร้อนและมีความอศอยาก ในขณะที่ประเทศกำลังประสบกับสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเป็นเวลาเดียวกันที่เกิดการก่อความไม่สงบขึ้นภายในประเทศอีกด้วย คือเกิดผู้ก่อการ ร.ศ. 130¹ ซึ่งคิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง² รัฐบาลต้องทำการปราบปรามความไม่สงบเพื่อให้เกิดความเรียบร้อย ขณะที่เกษตรกรกำลังประสบความเดือดร้อนเนื่องจากการทำนาไม่ได้ผล รัฐบาลได้ประชุมหารือกันเพื่อแก้ไขปัญหาของเกษตรกร โดยจัดให้มีการประชุมชาหลวงเทศาภิบาลแผนกเกษตรกรที่กระทรวงเกษตร³ เมื่อวันที่ 24-29 กันยายน ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453)

¹ ผู้ก่อการ ร.ศ. 130 ประกอบด้วยนายทหารหนุ่มและพลเรือนกลุ่มหนึ่งจัดตั้งสมาคม "อานาศิจ" ซึ่งมีสมาชิกประมาณ 800-1000 คน ร่วมกันเพื่อจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ทำไม่สำเร็จถูกรัฐบาลจับได้

² แถมสุข นุ่มนนท์, พินอักษิ, (กรุงเทพมหานคร : กองเกียรติการพิมพ์, 2522), หน้า 49.

³ หจช., เอกสาร ร.6 กษ.1/15 รายงานการประชุมชาหลวงเทศาภิบาลเรื่องบำรุงการเพาะปลูก วันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2453.

เรื่องที่ประชุมคือ หาทางช่วยเหลือเกษตรกร ไร่ให้มีรายได้จากการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ เพื่อทดแทนการทำนาไม่ไคผล และการแก้ปัญหาเรื่องน้ำไม่มีพอในการทำนา ดังที่ในรายงานการประชุมชาหลวงเทศาภิบาลแผนกเกษตร เรื่องบำรุงการเพาะปลูก เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2453 ไคกลาวถึงผลการประชุมไว้ว่า

. . . จะจัดบำรุงการเพาะปลูก สัตว์พาหนะและสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งสมควรจัดในขั้นต้นคือคิดจะบำรุงพืชผลต่าง ๆ ซึ่งเป็นพื้นสินค้าของประเทศสยามเช่น ข้าว ฝ้าย มะพร้าว และยางพาราวัลเบอร์ กับคิดจัดหาพืชผลหรือการทำมาหากินอย่างใดให้บรรดาผู้ที่ทำนาไคปลูกไคทดแทนในคราวที่พืชผลอันเพาะปลูกเป็นพื้นอยู่แล้วนั้น ไม่ไคผลเต็มบริบูรณ์หรือเกิดอันตรายด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดและคิดบำรุงในเรื่องน้ำสำหรับการทำนาคือแก้ไขลำน้ำ ลำคลองซุก เหมืองและรางน้ำปิดกั้นทำนบ สำหรับกันหรือขังน้ำไว้สำหรับการเพาะปลูกต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับภูมิประเทศในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยตั้งชาหลวงเกษตร ปลัดเกษตร พนักงานเกษตร อินเฮอร์ เนียทางการน้ำ ประจำมณฑลต่าง ๆ ตามสมควรสำหรับตรวจดูและรับผิดชอบในการทค่น้ำ ปิดน้ำ ไซน้ำ¹.

การประชุมชาหลวงเทศาภิบาลแผนกเกษตรครั้งนี้ เป็นเพื่อกำหนดหลักการกว้าง ๆ ว่า รัฐบาลควรจะทำปัญหาในเรื่องอะไรบ้าง แต่เนื่องจากรัฐบาลยังขาดข้อมูลและรายละเอียดไม่เพียงพอ ผลการประชุมจึงตกลงกันว่า ควรขอให้ชาหลวงเทศาภิบาลทูลเกล้าฯ ยนรายงานการเพาะปลูก รายงานการค้าขายและผลประโยชน์ของรัฐซึ่งมีอยู่ในมณฑลต่าง ๆ มายังกระทรวงเกษตร เสียก่อน² ส่วนวิธีการที่จะส่งเสริมเกษตรกร และการหาทางช่วยเหลือการเพาะปลูกและการทำนาให้ไคผลตลอดจนการค้าขายให้มีความเจริญรุ่งเรืองนั้น ควรจะตั้งคณะกรรมการ เพื่อพิจารณาคำ เสนอการให้พร้อมกัน คณะกรรมการควรจะเป็น เสนาบดีเจ้ากระทรวงที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรมและพาณิชย์กรรม ซึ่งจะเป็นผลประโยชน์ต่อรัฐเช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตร กระทรวงโยธา กระทรวงพระคลัง

¹ เอกสาร เดิมเดียวกัน.

² เอกสาร เดิมเดียวกัน.

และกระทรวงนครบาล การร่างโครงการให้เสนาบดีกระทรวง เกษตร เป็นผู้ร่างขึ้น
 โครงการนี้เมื่อนำเข้าที่ประชุมร่วมพิจารณาถึงความเหมาะสมแล้ว จึงนำขึ้นทูลเกล้าทูลไป
 หลังจากท้องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตัดสินพระทัยอนุญาต กระทรวงเกษตร
 ก็นำโครงการนี้ไปปฏิบัติได้ หากโครงการนี้ไม่สามารถจะปฏิบัติได้เนื่องจากมีอุปสรรคใด ๆ
 คองนำโครงการนี้เข้าที่ประชุมของคณะกรรมการ เพื่อตรวจสอบและแก้ไขให้เหมาะสม
 ในที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันว่า กระทรวงเกษตรควรตั้งผู้ตรวจการ เพาะปลูกทั่วไปขึ้นอีกผู้หนึ่ง
 เพื่อทำหน้าที่ตรวจการ เพาะปลูกทั่วไป¹ แล้วรายงานตรงต่อกระทรวงเกษตร ผู้ตรวจการ
 เพาะปลูกทั่วไปยังช่วยสอดส่องดูแลกิจการต่าง ๆ ในหน้าที่กระทรวงอื่น ๆ ในขณะห้ออกตรวจ
 การ เพาะปลูก² คล้ายกับวิชาหลวง เทศาภิบาลที่ใดทำการช่วยเหลือกระทรวงต่าง ๆ
 เมื่อตรวจราชการพบข้อบกพร่องในสิ่งใด ให้ทำรายงานขึ้นตรงต่อกระทรวงนั้น ๆ ทั้งนี้

ต่อมารัฐบาลได้นำปัญหา เรื่องร้องทุกข์ของ เจ้าของนาและ เกษตรกรทุ่งรังสิตขึ้นมา
 พิจารณา เรื่องร้องทุกข์ที่เจ้าของนาและ เกษตรกรทุ่งรังสิตลงข้อ 322 ขอย่นรองทุกข์ต่อ
 กระทรวงเกษตรครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อจะกราบบังคมทูลขอ พระมหากรุณาเบิกเงินค่าที่นา
 ที่ค้างอยู่และขอให้เปลี่ยนอัตราค่าภาษีนาเสียใหม่เพื่อให้เหมาะสมกับประ เภทของนา
 ความสำเนา เรื่องร้องทุกข์ของ เจ้าของนาและ เกษตรกรทุ่งรังสิต เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม
 พ.ศ. 2453 ได้กล่าวไว้ว่า ในตอนแรกที่มีการชุกคดของรังสิตการทำนาได้ผลและข้าวมี
 ราคาดี จึงมีคนอพยพจากเขตนอมาทำนาที่ทุ่งรังสิตกันมาก ทำให้การเพาะปลูกในเขตนี้อาจจะ
 จนถึง เมืองธัญบุรีและเมืองมีนบุรี ต่อมาเกิดฝนแล้งการทำนาไม่ไคผล ชาวนายากจนไม่มี
 เงินจะเสียค่านา ผู้ที่ทำนาจริง ๆ ได้รับความเดือดร้อนและมีความอดอยากจึงต้องเลิกทำนา³
 พวกกันไปรับจ้างในกรุงเทพฯ ผู้ที่ไม่ได้ทำนาแต่มีที่ดินไว้เพื่อขายหากำไร ไม่เดือดร้อนเหมือน
 ชาวนา

¹ เอกสาร เล่มเดียวกัน.

² เอกสาร เล่มเดียวกัน.

³ หจข., เอกสาร ร.6 กษ. 1/6, สำเนาร้องทุกข์ของเจ้าของนาและชาวนา
 ทุ่งรังสิต (สำเนาที่ 155) วันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2453.

พระยาวงษานุประพัทธ์ได้นำหนังสือร้องทุกข์ของชาวนาทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2453 และรับเรื่องเข้าที่ประชุม¹ เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2453 ในที่ประชุมได้พิจารณาเรื่องร้องทุกข์ของเจ้าของนาทุ่งรังสิตมีความเห็นว่าการที่เกษตรกรเดือดร้อนอยู่ขณะนี้ไม่ใช่เพราะเรื่องค่านา ที่เดือดร้อนเพราะคลองคั้นเขิน ถ้าเกษตรกรทำนาได้ก็มีเงินเสียค่านา² ในเวลาต่อมากระทรวงเกษตรธิการได้ส่งแบบสอบถามปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรไปให้ข้าหลวงเทศาภิบาลทุกมณฑล เพื่อให้ดำเนินการหาข้อมูลของปัญหาทั้งกล่าวจากราษฎร พร้อมกันนั้นกระทรวงเกษตรธิการยังได้ร่างหนังสือบันทึกเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ของเกษตรกรและวิธีการแก้ไขปัญหานั้น ๆ นำขึ้นกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2453 โดยเรียกหนังสือบันทึกเรื่องนี้ว่า "เมมเบอร์แรนคัม ที่จะแก้ไขการทำนาที่เสื่อมทรามอยู่ให้กลับเจริญดีขึ้น"³

¹ เอกสารเล่มเดียวกัน.

² เอกสารเล่มเดียวกัน.

³ หจข., เอกสาร ร. 6 กษ. 1/6, หนังสือของพระยาวงษานุประพัทธ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 วันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2453.

ตามบันทึกในเมมโมแรนฉบับนี้ สรุปข้อความสำคัญได้สองประการ คือ

1. ปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคในการทำงาน
2. แนวทางที่รัฐบาลควรจะแก้ปัญหาและส่งเสริมการทำงานให้เจริญ

1. ปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคในการทำงาน

รัฐบาลได้พิจารณาปัญหาที่เป็นอุปสรรคในการทำงานไว้ดังนี้คือ

ก. ปัญหาน้ำใช้ในการเพาะปลูก

ชาวนาทำนาไม่ไคผล เพราะฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดูกาล การทค่น้ำ กักเก็บน้ำและการส่งน้ำเพื่อประโยชน์ในการเพาะปลูกยังไม่ดีเทียบกับต่างประเทศ เมื่อเกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำจึงไม่สามารถแก้ปัญหาได้ นอกจากนั้นแหล่งน้ำต่าง ๆ ตามธรรมชาติ เช่น บึง ห้วย หนอง คลอง และบางซึ่งอยู่ในที่นาของชาวนาเป็นที่อาศัยของพวกสัตว์น้ำ ในบางท้องที่แม่เจ้าของนาได้เสียเงินค่าจองและค่าเครื่องมือจับสัตว์น้ำแล้ว ก็ไม่สามารถจับสัตว์น้ำในที่นาของตนเองได้ เนื่องจากพวกจีนและญวนชอบผูกขาดการจับสัตว์น้ำ นอกจากนั้นจีนและญวนยังมุ่งแต่จะหาประโยชน์ใส่ตนอย่างเดียว เช่น วกน้ำในแหล่งน้ำให้แห้ง เพื่อสะดวกในการจับสัตว์น้ำ แต่ชาวนาต้องการนำส่วนนี้ไว้ใช้สำหรับหล่อเลี้ยงตนชาว เมื่อเกิดการขาดแคลนน้ำ พวกผูกขาดจับสัตว์น้ำยังเจาะช่องทางในที่ต่าง ๆ เพื่อให้หน้าไหลออกสำหรับใช้เรือบรรทุกปลา ซึ่งชาวนาไม่ต้องการให้หน้าไหลออกตามช่องทางเหล่านี้ ผลเสียจากการเจาะช่องทางน้ำไหลดังกล่าว เมื่อนานมีน้ำจะกัดเซาะกว้างกลายเป็นลำคลองหรือทางน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นผลเสียหายต่อการเพาะปลูกมาก เนื่องจากไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ในแหล่งน้ำเหล่านี้ได้

ข. ปัญหาแรงงาน

การทำงานที่อาศัยแรงงานของคนและสัตว์ช่วย เมื่อชายฉกรรจ์ถูกเกณฑ์ไปรับราชการทหารจึงทำให้ขาดคนทำนา การเกณฑ์ชายฉกรรจ์ตั้งแต่อายุ 18 ปีถึง 25 ปี ไม่ค่อยกระทบกระเทือน แต่ชาวนาอายุเกิน 25 ปีถึง 30 ปี หรือมีอายุเกิน 30 ปีถูกเกณฑ์ไป

รับราชการทหาร นับว่าเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการทำนา เพราะชาวนาวัยเข็มนักเป็นหัวหน้าครอบครัวและกำลังมีบุตรที่ยังเล็ก บุตรไม่สามารถช่วยพ่อแม่ทำนาได้เต็มที่ เมื่อหัวหน้าครอบครัวไม่อยู่ภรรยาต้องทำหน้าที่แทนทุกอย่างทั้งการเลี้ยงดูบุตร และทำงานนอกบ้านรวมทั้งต้องดูแลรักษาทรัพย์สินต่าง ๆ ด้วย ทำให้เกิดความลำบากแก่ภรรยา บางครั้งการทำนาไม่ไคยจึงต้องแก้ปัญหาด้วยการขายโคกระบือ หรือนำที่ดินไปจำนองเพื่อต้องการ เงินมาใช้จ่ายในครอบครัว การขายโคกระบือ และการจำนองที่ดินทำให้ชาวนาไม่มีทุนจะทำนาในปีต่อไป นอกจากนี้สัตว์เลี้ยงที่ใช้แรงงานเกิดโรคระบาด ถ้าไม่รีบหาทางป้องกันรักษาก็จะเป็นผลเสียต่อการทำนาเช่นเดียวกัน

ค. ปัญหาภาษีอากร

การขึ้นภาษีคานาและภาษีสารูปพรรณโค กระบือ ถึง 300 เปอรเซ็นต์ และการเก็บภาษีเรือ ซึ่งชาวนาที่อาศัยอยู่ตามแม่น้ำลำคลองจำเป็นต้องใช้เรือ นั้น ทำให้ชาวนาเดือดร้อนและเกินกำลังที่ชาวนาจะเสียภาษีเหล่านี้ได้ นอกจากนี้รัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงอัตราเงินเป็นมาตราทอง เป็นเหตุให้เครื่องอุปโภคบริโภคมีราคาแพง ชาวนามีรายจ่ายสูง เมื่อชาวนาไม่มีเงินเสียภาษีก็ถูกจับกุม พวกที่ยากจนไม่สามารถขูดยืมเงินมาเสียภาษีจึงต้องถูกยึดทรัพย์สิน เช่น ที่นา โคนโค กระบือมาขายทอดตลาด ปัญหาการขึ้นภาษีอากรของรัฐบาลครั้งใหม่ทำให้ชาวนาต้องมีความเดือดร้อน

2. แนวทางที่รัฐบาลควรจะแก้ปัญหาและส่งเสริมการทำนาให้เจริญ

รัฐบาลควรวางหลักเกณฑ์เรื่องการแก้ปัญหาที่เป็นอุปสรรคในการทำนาไว้

ดังนี้คือ

ก. การกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูก

วิธีการกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูกคือ ปิดกั้นลำน้ำ ลำคลองและคูนาในท้องที่ต่าง ๆ เพื่อให้มีน้ำเพียงพอที่จะนำไปใช้ในการทำนา การทศน้ำจากลำน้ำลำคลองและคูนาดังกล่าวจะป้องกันไม่ให้น้ำไหลบ่าเข้ามาทำ ความเสียหายต่อการทำนาในฤดูมรสุม

นอกจากนี้ควรมีเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลคอยให้ความช่วยเหลือและแนะนำแก่ราษฎรให้ช่วยกัน
สร้างกุณาสำหรับบีโหน้ำไหลเขาสู่น้ำของต่น ตลอดจนการดูแลรักษาอย่าใหญ่โตมาทำลายให้
เสียหายไค้

ข. การผ่อนผันการเกณฑ์ทหาร

ชายฉกรรจ์ซึ่งมีอายุระหว่าง 25 ปีถึง 30 ปี ซึ่งกำลังเป็นหัวหน้าครอบครัว
และเป็นหลักสำคัญในการทำนา เมื่อถูกเกณฑ์ไปรับราชการทหารจะไม่มีคนทำนา และทำให้
เสียเวลาการทำนาในแต่ละปี ชาวนาซึ่งหัวหน้าครอบครัวถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร เมื่อทำนา
ไม่ได้ผลย่อมจะเกิดความเดือดร้อนและเป็นผลเสียต่อส่วนรวมด้วย จึงควรที่จะมีการผ่อนผัน
หรือมีการยกเว้นการเกณฑ์ชายฉกรรจ์ซึ่งมีอายุระหว่าง 25 ปีถึง 30 ปี ไปรับราชการทหาร

ค. การลดภาษีอากรค่านา

การเก็บภาษีอากรค่านาอยู่ขณะนี้ยังไม่มีความยุติธรรมกับลักษณะของที่นา
โดยเฉพาะนาฟางล่อยควรให้เก็บภาษีค่านาเฉพาะส่วนที่ชาวนาเก็บผลผลิตได้จริง ๆ นาที่
ราษฎรจับจองและถางป่าขึ้นมาใหม่ ควรลดเว้นไม่เก็บภาษีค่านาสามปีตามที่มีอยู่ในพระราช
กำหนดการเก็บค่านามาแต่เดิม เงินค่านา ค่าราชการ และภาษีอากรอื่น ๆ ควรเก็บใน
เวลาที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวและขายข้าวได้ ไม่ควรเก็บภาษีสลากาไปถึงเดือนหกและเดือนเจ็ด
ซึ่งเป็นเวลาที่ชาวนาไม่มีเงินและกำลังจะเริ่มลงมือทำนา การจับกุมผู้ที่ไม่มีเงินเสียภาษี
มากักขัง ย่อมทำให้เสียเวลาในการทำนา

ง. การออกพระราชบัญญัติเครื่องตั้ง ดวง วัด

พระราชบัญญัติเครื่องตั้ง ดวง วัด ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันยังไม่เหมาะสม
ควรมีการปรับปรุงพระราชบัญญัติเครื่องตั้ง ดวง วัด ให้มีความแน่นอนและเรียบร้อย
เพื่อป้องกันไม่ให้พวกพอกาเอาเปรียบชาวนา เพราะพอกามักใช้เครื่องตวงพวกตั้งและสัก
โกตามชอบใจ

จ. การอนุญาตให้ลงมือทำนาได้ตามความเหมาะสมกับฤดูกาล

ในบางมณฑลที่เคยมีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งทางราชการได้สั่งยกเลิกแต่ให้ลงมือทำนาได้ตามฤดูกาลที่ชาวนาเห็นว่าควรจะลงมือทำนาได้ไม่ต้องคอยให้รัฐบาลทำพิธีแรกนาขวัญเสียก่อน เรื่องนี้ทางราษฎรยังไม่ทราบทั่วกันจึงไม่กล้าลงมือทำนาโดยกลัวจะมีความผิดและถูกจับกุมมาลงโทษ ชาวนาบางตำบลยังพากันคอยให้ทางราชการทำพิธีแรกนาขวัญเสียก่อนจึงจะลงมือทำนา ทำให้การทำนาของสาขาครีนลงมือทำนาก็ที่ท่วมตนชาวเสียหาย จึงต้องประกาศให้ราษฎรทราบทั่วกัน และไม่ควรถัดประกาศไว้ที่ทำการของทางราชการ เพราะชาวนายังไม่เข้าใจการอ่านหนังสือ

หลังจากที่กระทรวงเกษตรธิการได้ดูแลดู ถวายบันทึกความเห็นแมมเมอร์ แรนคัมที่จะแก้ไขการทำนาที่เสื่อมทรามอยู่ที่เหล็กบเจอร์ดูชันแล้ว คอมารัฐบาลได้มีการประชุมเพื่อพิจารณาความเห็นในแมมเมอร์ แรนคัมฉบับนี้กันใหม่อีก เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453 ผลในที่ประชุมมีความเห็นว่า หลักการในแมมเมอร์ แรนคัม เพื่อจะแก้ปัญหการทำนานั้น ไม่อาจจะแก้ปัญหของชาวนาได้ทั่วถึง เพราะชาวนาแต่ละตำบลมีปัญหไม่เหมือนกัน รัฐบาลจะแก้ปัญหของชาวนาทั้งหมดก็โดยทั่วถึงกัน ก็ต้องใช้พนักงานไปประจำเพิ่มตามเมืองและมณฑลต่าง ๆ เพื่อสืบหาความเดือดร้อนของชาวนาอย่างแท้จริง ซึ่งจะต้องใช้งบประมาณมาก และการจะแก้ปัญหของชาวนาได้ทั้งหมดนั้น ในที่ประชุมต่างมีความเห็นว่าคงใช้เวลาอีกนานจึงจะเกิดผลสำเร็จ ถึงกระนั้นหลักการในแมมเมอร์ แรนคัม เพื่อจะแก้ปัญหการทำนาก็นับว่าเป็นหลักสำคัญที่รัฐบาลจะนำไปใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหของชาวนาคือ

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงท่าทีของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 กับการมองปัญหาความเดือดร้อนของเกษตรกร ซึ่งกำลังมีความทุกข์ยากอยู่ในขณะนั้น สรุปได้ว่ารัฐบาลได้มีรับรู้อันตรายของเกษตรกรจากแรงผลักดันหลายประการด้วยกันคือ

1. จากความเดือดร้อนในการครองชีพของราษฎรในขณะนั้น
2. จากการเสนอขอของหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ
3. จากการที่ชาวนายื่นเรื่องร้องทุกข์ต่อรัฐบาล

4. จากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลออกตรวจราชการตามท้องถิ่น
5. จากหนังสือของบริษัทบุคคลองแลกนูนาสยามมีถึงรัฐบาล
6. จากการที่รัฐบาลพิจารณาเหตุการขาดรายได้จากภาษีอากร

ผลจากการที่รัฐบาลมองปัญหาของ เกษตรกร ด้วยสาเหตุแรงผลักดันดังกล่าว ทำให้รัฐบาลได้ทราบปัญหาสำคัญของ เกษตรกร สองประการ คือ

1. ปัญหาสภาพแวดล้อมของ เกษตรกร
2. ปัญหาด้านการชลประทานเพื่อนำในการเพาะปลูก

การที่รัฐบาลได้ทราบปัญหาสำคัญของ เกษตรกร ทั้งสองประการนี้ อาจกล่าวได้ว่า รัฐบาลไม่ได้นิ่งเฉยต่อวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นกับเกษตรกร ซึ่งกำลังมีความเดือดร้อนอยู่ในขณะนั้น แต่รัฐบาลได้พยายามที่จะหาทางแก้ปัญหา และไต่ถามปัญหาของ เกษตรกร โดยอาศัยรายละเอียดข้อมูลจากเกษตรกร เพื่อให้ได้ใกล้เคียงกับปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง รัฐบาลยังได้วางหลักเกณฑ์สำหรับเป็นแนวทางการแก้ปัญหาของ เกษตรกร ดังที่ปรากฏในบันทึกความเห็น เมม เมอร์ แร นด์ัมที่จะแก้ไขการทำงานที่เสื่อมทรามอยู่ให้เจริญขึ้น ถึงแม้หลักการใน เมม เมอร์ แร นด์ัมจะไม่สามารถแก้ปัญหาของ เกษตรกร ได้ทั้งหมดก็ตาม แต่ก็ยืนยันที่แสดงให้เห็นว่า รัฐบาลมีเจตนารมณ์ที่จะส่งเสริมการ เกษตรกรรมให้เจริญรุ่งเรือง จึงได้พยายามที่จะแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมของ เกษตรกร และแก้ปัญหาเรื่องน้ำเพื่อนำไปใช้ในการ เกษตรกรรม